

An analysis of the fundamental foundations of tourists' rights in Islamic jurisprudence and law and their impact on tourism attraction and economic and cultural development.

Hormoz Asadi.koohbad ^{*1}

Received date: 2025/10/29

Acceptance date: 2025/12/14

Extended abstract

Introduction: Tourism has long been recognized as one of the most influential social and economic phenomena of the modern era. Beyond its economic dimension, tourism represents an important channel for intercultural exchange, social development, and human communication. Scholars have made considerable efforts to define and explore the multiple dimensions of this growing industry — including its economic benefits, sociocultural impacts, and its potential for global understanding. However, despite the vast body of research on tourism, relatively few studies have addressed the epistemological and jurisprudential foundations of tourists' rights within the framework of Islamic law (fiqh) and Islamic legal philosophy. This research seeks to fill that gap by investigating and analyzing the foundations of tourists' rights from the perspective of Islamic jurisprudence, particularly focusing on the Shi'a Imami legal school. While most contemporary studies focus on secular frameworks of tourism law, the present study approaches the subject from a normative Islamic standpoint, where ethics, rights, and duties are integrated under divine guidance.

Islamic texts including the Qur'an, Hadith, and the practical conduct (sīrah) of the Prophet and the Imams contain valuable principles concerning travel, hospitality, and peaceful coexistence. These principles can form the basis for understanding the responsibilities of Muslims toward non-Muslim visitors (tourists). In the contemporary world, where tourism has transformed into a global "industry," these teachings remain relevant for promoting intercultural dialogue, justice, and moral responsibility. Therefore, this research addresses a twofold objective: first, to identify the theological and jurisprudential roots of tourists' rights in Islam, and second, to demonstrate the practical relevance of these principles to the modern tourism industry and its ethical regulations.

Methodology: Given the theoretical and historical nature of the topic, this research employs a qualitative, descriptive–analytical, and inferential (istinbati) methodology. It relies primarily on library and documentary research, drawing upon both classical and contemporary Islamic sources. Key references include the Qur'an, Nahj al-Balagha, classical juristic works such as Al-Makasib, Jawaher al-Kalam, Masaalik al-Afhaam, and interpretative sources like Tafsir al-Mizan and Tafsir Nemouneh.

The research follows two principal methodological stages:

1. **Descriptive Stage:** Identifying and categorizing concepts of travel, hospitality, and the treatment of non-Muslims as reflected in the Qur'an and other Islamic texts. This stage provides the conceptual

^{1.*} Department of Islamic Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Ramhormoz Branch, Islamic Azad University, Ramhormoz, Iran.
(Corresponding Author) iau.ir@1840374950

framework of the study and situates tourism within the broader Islamic worldview (Jahan-bini-ye Eslami).

2. Analytical–Inferential Stage: Applying jurisprudential reasoning (ijtihad and istinbat) to extract applicable legal principles regarding the rights and responsibilities of tourists and host societies. This stage employs the jurisprudential logic of the Shi‘a Imami school, which prioritizes rational deduction (aql) alongside textual evidence (naql).

The study’s epistemological foundation rests on the integration of fiqh al-mu‘amalat (Islamic transactional law) with ethical injunctions. It treats tourists not merely as economic participants but as human beings deserving of dignity, safety, and respect under Islamic law. This multi-layered approach enables the study to bridge the gap between classical jurisprudence and modern tourism management.

Results: The research findings highlight that Islamic jurisprudence provides a comprehensive moral and legal foundation for the protection and regulation of tourists’ rights. The analysis indicates that the principles of justice (adl), benevolence (ihsan), tolerance (tasamuh), and peaceful coexistence (silm) are deeply rooted in Islamic teachings. These principles guide Muslims to interact with visitors both Muslims and non-Muslims with respect, fairness, and compassion.

The study further demonstrates that recognizing and institutionalizing tourists’ rights can generate substantial socio-economic benefits for Muslim societies. In the modern era, where tourism has become one of the largest global industries, adherence to ethical and religious principles enhances both the moral image and economic performance of a country. Implementing Islamic principles in tourism policy can thus:

- Contribute to poverty alleviation and job creation, particularly in developing Muslim countries.
- Promote intercultural understanding and global peace by fostering respect and mutual recognition.
- Encourage sustainable tourism development grounded in moral values rather than mere profit.

Moreover, the jurisprudential framework of the Shi‘a Imami tradition allows for the dynamic application of Islamic law to contemporary issues. By utilizing reasoned interpretation (ijtihad), it becomes possible to derive new legal rulings and ethical guidelines compatible with modern realities. The findings confirm that Islamic law not only acknowledges the legitimacy of travel and hospitality but also considers the protection of tourists’ dignity and security as a moral and social obligation.

Conclusion: In conclusion, the study reveals that Islamic jurisprudence, especially within the Shi‘a Imami framework, offers an integrated model for understanding and regulating the rights of tourists. The Islamic approach to hospitality is not limited to material comfort; it encompasses respect for human dignity, justice in social interaction, and benevolence toward all people, regardless of faith or nationality.

Based on the findings, several implications emerge:

1. Policy Implication: Islamic countries can develop tourism laws and ethical guidelines rooted in their own religious and cultural identity, thus ensuring authenticity and moral coherence.
2. Socio-economic Impact: Observing tourists’ rights and fostering ethical tourism practices can enhance the international reputation of Muslim nations, attract more visitors, and increase foreign exchange revenues.
3. Cultural Impact: Promoting Islamic hospitality and ethical conduct contributes to global peace, cultural dialogue, and mutual respect among civilizations.

Ultimately, institutionalizing the rights of tourists within the framework of Islamic law serves not only as a moral imperative but also as a strategic tool for national development. By bridging spirituality with socio-economic goals, Islam presents a human-centered paradigm of tourism that harmonizes faith, ethics, and progress.

Keywords: terms: Tourism, tourists' rights Travel, tourism in Islam.

واکاوی مبانی بنیادین حقوق جهانگردان در فقه و حقوق اسلامی و تاثیر آن در جذب گردشگر و توسعه اقتصادی و فرهنگی

هرمز اسدی کوه‌باد^{۱*}

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۰۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۲۳

چکیده

گرچه پژوهشگران عرصه‌ی جهانگردی تلاش‌های فراوانی برای شناساندن ابعاد گوناگون و ارزش‌های این صنعت نوپدید و مهم انجام داده‌اند، اما درباره مبانی معرفتی حقوق گردشگران در فقه و حقوق اسلامی، پژوهش‌های اندکی صورت گرفته است. از این رو، هدف این پژوهش تبیین و تحلیل مبانی حقوق گردشگران بر پایه‌ی اصول حقوق اسلامی است. با توجه به ماهیت تاریخی موضوع، روش این تحقیق به صورت مطالعه موردی و ژرفانگر طراحی شده است. اطلاعات گردآوری شده از منظر فرضیات پژوهش بررسی شده و به منظور توصیف موضوع، از مطالعه‌ی توصیفی بهره گرفته شده است. روش تحقیق نیز کتابخانه‌ای و اسنادی است که با رجوع به منابع و متون معتبر اسلامی، حقوق گردشگران استخراج گردیده است. با توجه به اینکه در چنین مباحثی تحلیل‌های فقهی نیازمند رویکرد استنباطی است، پژوهش حاضر برای تبیین تحلیلی و نظری از دیدگاه فقهی شیعه امامیه بهره برده است. بر این اساس، نتایج تحقیق نشان می‌دهد که در عصری که فن شریف جهانگردی لباس «صنعت» بر تن کرده است، شناخت و رعایت حقوق جهانگردان می‌تواند موجب افزایش سهم کشور از درآمدهای چشمگیر گردشگری شود و آثار و پیامدهای مهمی چون کاهش فقر، ایجاد فرصت‌های شغلی، کاهش بیکاری، گسترش صلح جهانی، تقویت همزیستی بین‌المللی و توسعه‌ی فرهنگی و اجتماعی را در پی داشته باشد. برخورد انسانی، احترام به باورها و اندیشه‌های مخالف، و رفتار مسالمت‌آمیز، بخشی از انتظارات و حقوقی است که در مبانی و منابع اسلامی به عنوان تکلیف و وظیفه مسلمانان در برابر جهانگردان مطرح شده است. استخراج و نهادینه‌سازی این حقوق می‌تواند زمینه‌ساز جذب گردشگران و در نتیجه، توسعه‌ی اقتصادی و فرهنگی کشور باشد. واژگان کلیدی: جهانگردی، حقوق جهانگردان، سفر، فقه جهانگردی.

مقدمه

گردشگری و جهانگردی نیاز ذاتی و طبیعی انسان است، بشر نهادی جستجو گر و ناآرام دارد و پیوسته در حال «شدن» است، خمیرمایه او به گونه‌ای سرشته شده است که سکون و رکود را بر نمی‌تابد و همواره در تکاپوی منزلی نو و رسیدن به جایگاه تازه‌ای است؛ همین ویژگی ذاتی و نهاد فطری، او را وادار می‌نماید تا به موقعیت کنونی خود قانع نبوده و در پی گذر و سفر به سرزمین جدیدی باشد، زیرا جوهر او که روح ناآرام و بی‌قرار است متعلق به عالمی دیگر است و تا به اصل خود واصل نشود همواره در پویش و کاوش بوده؛ که این ناآرامی و بی‌قراری در جهان ناسوتی با سیر و سفر متجلی شده تا اینکه به دریای نامتناهی هستی بپیوندد. همانگونه که در قرآن کریم آمده است: «و الی الله ترجع الامور» (حدید / ۵، بقره / ۲۱۰) و فلسفه این امر در نهاد جهان پنهان است که «جهان ماهیت از اویی و بسوی اویی» (بقره / ۱۵۶) دارد. راز آفرینش انسان هم در حرکت و پویش و سیر و سفر است:

موج به خود رفته‌ای تند خروشید و گفت
هستم اگر می‌روم گر نروم نیست

هجرت، سفر، گردشگری، جهانگردی، کوچ، و سیر و سلوک همگی با کمی تفاوت وجوه مشترک زیادی دارند، اگر نگاه منطقی به ماهیت آنها داشته باشیم، جنس آنها، رفتن و ترک مکان مالوف و مانوس برای رسیدن به مکان نو و منزلگاه جدید است، گرچه پژوهندگان عرصه جهانگردی و گردشگری اهتمام فراوانی برای شناساندن ارزش اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی، این پدیده مهم انجام داده‌اند، ولی درباره «مبانی معرفتی حقوق» این دل به دریازدگان و رهنوردان سرگردان کویر و کوهساران، کمتر به کاوش پرداخته و وظایف و تکالیف میزبانان و حاضران را در برابر این کوچندگان آزاده و مسافران رهیده از مکان مالوف خود و رها از وابستگی و دلبستگی‌های مادی را به بررسی نگرفته‌اند. به نظر می‌آید، «حقوق» این دانشی که رسالتش وضع قواعد و قوانین برای پاسداری از گوهر «عدالت» و استقرار «نظم و امنیت» است، درباره جهانگردان که خطر را به جان خریده‌اند تا گوهر گرانبهای «معرفت» آفاقی و انفسی را به دست آورند، کوتاهی نموده است. اهمیت جهانگردی به حدی است که شاعر در باره آن می‌گوید:

ای دل گرچه در سفر خطر است
کس خطر بی سفر کجا یابد

مبانی نظری تحقیق

در زمینه و زمانه‌ای که جهانگردی از وضعیت سنتی و فردی خارج شده و جامعه فاخر «صنعت» را به تن کرده و یکی از ارکان مهم اقتصاد شمرده می‌شود، آنچنان که توانسته است در کاهش بیکاری، مؤثر واقع شده و از هر ۹ نفر در سراسر دنیا یکی را به کار بگمارد و در مقابل بحران زیست محیطی نیز نقش بی‌نظیری داشته و می‌تواند موجب فراهم آمدن صلح و امنیت جهانی و ترویج و گسترش فرهنگ گردد، بایسته است موانع جذب گردشگر کاویده شده تا بتوان سهم خود را در این زمینه افزایش داد. بر پایه پژوهش‌های انجام گرفته، کشورهای توسعه یافته بیشترین درآمدهای ارزی خود را از صنعت جهانگردی و گردشگری به دست می‌آورند؛ در کشور اسپانیا درآمد حاصل از جذب گردشگران خارجی بیش از درآمدهای نفتی کشورهای حوزه خلیج فارس است، آمریکا، بیشترین درآمد ارزی خود را از گردشگری کسب کرده است، نه تنها کشورهای توسعه یافته بلکه برخی از کشورهای در حال توسعه نیز در این باره اقدامات چشمگیری انجام داده‌اند (کارگر، ۱۳۸۶: ۱۱۳)؛ از این رو توسعه آن، پی‌آمدهای تأثیرگذاری در کاهش فقر، پیدایش فرصت شغلی و رفع بیکاری، حفظ و نگهداری عناصر فرهنگی، گسترش صلح جهانی، زندگی مسالمت آمیز بین‌المللی، مبارزه با هر گونه خشونت علیه انسان‌ها و به طور کلی پیشگیری از جرم و ناهنجاری‌های اجتماعی خواهد داشت. در منابع و متون اسلامی درباره‌ی سفر، سفارش‌های گوناگونی شده است. در قرآن کریم که نخستین و مهمترین منبع حقوق اسلامی است شش بار سیر و گردش در زمین در سوره‌های: «روم، نحل، نمل، عنکبوت و انعام» آمده است که یک بار به منظور مطالعه‌ی رازهای آفرینش و پنج بار دیگر به منظور عبرت گرفتن از عواقب دردناک و شوم اقوام ظالم و ستمگر و آلوده است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۸: ۴۸۲). اهمیت سیرو سفر، به اندازه‌ای است که در فقه و حقوق اسلامی، برای تسهیل آن، فریضه روزه که یکی از عبادت‌های مهم است و عدم امتثال عمدی آن گناه و مجازات سختی دارد، با شرایطی از عهده‌ی مسافر و جهانگرد و گردشگر برداشته شده است و نماز که در آموزه‌های دینی ستون و پایه دین به شمار می‌رود، به صورت شکسته و ناتمام خوانده می‌شود. و در مبانی بنیادین اعتقادی که باور

به آن، فقط از راه استدلال و تحقیق است، سیر و سفر به عنوان یکی از ساده‌ترین، عمومی‌ترین و بهترین روش‌های خداشناسی است و شاید به جهت سادگی این روش است، که عامی و عالم به سهولت با بررسی طبیعت و نظم پیچیده و حکیمانه موجود در آن به آفریدگار حکیم پی برده و نیاز به ورود در گفتگوهای دشوار فلسفی و کلامی نیست، از این رو، بر آن تأکید و توصیه‌های فراوانی شده است. از سوی دیگر اغلب اندیشمندان و نظریه‌پردازانی که در وادی فرهنگ و تمدن بشری نقش برجسته‌ای داشته‌اند، مسافران و جهانگردانی بوده‌اند که درد و رنج سفر را متحمل شده و عاشقانه، کوه، بیابان، دریا و کویر را در نور دیده، تا از ژرفای زمین، گنج‌های خفته معرفت و آگاهی و از اعماق دریاها در و مروارید گرانبهایی دانش و بینش بیرون کشیده و به جامعه بشری ارزانی دارند، و شاید اگر گشت و گذار در آفاق، و سیر و سفر به اقصاء نقاط دنیا نبود، دانشمندان بی‌نظیری چون: ابوریحان بیرونی، غزالی، سعدی، ابن بطوطه، ابن خلدون، ایزابلا بیشوب، ویتاسکویل و صدها جهانگرد دیگر، آثاری جهانی و جاودانه در تاریخستان تاریخ بشری خلق نمی‌کردند. از سوی دیگر تأثیر جهانگردپذیری و گردش‌پذیری در ایجاد توازن و تعادل اقتصادی و معنوی و پیشگیری از جرم و ناهنجاری‌های اجتماعی بسیار قابل توجه است. از جنبه‌ای دیگر، یکی از علل عمده ناهنجاری‌های اجتماعی، بزهکاری‌ها و جرائم، فقر و بیکاری و عدم تفریحات سالم است، که در پرتو این صنعت می‌توان با اغلب ناهنجاری‌ها و جرایم پیشگیری کرد، با نگاهی دیگر، پژوهشگران تاریخ فرهنگ و تمدن در بررسی‌های تاریخی خود تمدن‌های جهانی را ناشی از یک نوع مهاجرت می‌دانند، از این رو در فرآیند این پژوهش این پرسش‌ها مطرح می‌شود: گردشگری در اسلام چه جایگاهی دارد؟ اسلام برای گردشگران چه حقوقی قائل است؟ تاثیر و نقش مراعات آن حقوق در جذب گردشگران چگونه است؟ لذا در پاسخ به آنها می‌توان فرضیه‌های زیر را مطرح و بررسی نمود:

نهادینه کردن حقوق گردشگران یکی از عوامل مهم جذب گردشگر و رونق صنعت گردشگری است. در اصول و مبانی حقوق اسلامی (قرآن، عقل، سنت، سیره عملی و عرف) ادله‌ی فراوانی در خصوص حقوق جهانگردان وجود دارد. وضع و تدوین حقوق گردشگران براساس آموزه‌های دینی و موازین حقوق بشری می‌تواند مایه گسترش صنعت جهانگردی شود. با نهادینه کردن قوانین گردشگری می‌توان به معرفی جنبه‌های مادی و معنوی تمدن بزرگ ایرانی، اسلامی کمک کرده و موجبات توسعه‌ی اقتصادی و فرهنگی و..... را فراهم آورد.

تعریف مفاهیم

جهانگردی: «منظور از ایرانگردی و جهانگردی عبارت است از هر نوع مسافرت انفرادی یا گروهی که بیش از ۲۴ ساعت بوده و به منظور کسب و کار نباشد» (ماده ۱ قانون توسعه جهانگردی ایران مصوب ۱۳۷۰).

حقوق: حقوق دارای معانی متعددی است، اما در اینجا دو معنای زیر اراده شده است: «مجموع مقرراتی که بر اشخاص، از این جهت که در اجتماع هستند حکومت می‌کند «برای برقراری نظم در جامعه و سامان‌دهی روابط میان مردم، حقوق برای هر فرد در برابر دیگران توانایی‌ها و امتیازهایی قائل می‌شود. این امتیاز و توان ویژه را «حق» می‌نامند که جمع آن «حقوق» است و گاهی از آن با عنوان «حقوق فردی» یاد می‌شود. حق حیات، حق مالکیت، حق آزادی شغل و حق زوجیت نیز در همین معنا قرار دارند و به عنوان «حقوق بشری مورد حمایت» شناخته می‌شوند» (کاتوزیان، ۱۳۷۱: ۲)

مبانی: مبانی جمع مبنا است و در اصطلاح عبارت است نیروی پشتیبان قانون که انسان را وادار به اجرای آن می‌نماید، به عبارت دیگر «به این نیروی پنهان و قدرتمندی که اساس تمام قواعد حقوقی و توجیه‌گر الزام ناشی از آن‌ها به شمار می‌آید، «مبنای حقوق» گفته می‌شود (کاتوزیان، ۱۳۷۷: ۳۹).

روش‌شناسی تحقیق

از آنجا که موضوع تحقیق تاریخی است، به وسیله طرح مطالعه موردی و ژرفانگر بررسی می‌شود و با توجه به اینکه نگارنده اطلاعات مورد گردآوری را از چشم‌انداز فرضیات پژوهش دنبال می‌نماید و به علاوه می‌خواهد موضوع موردی «بررسی مبانی معرفتی حقوق گردشگران در اسلام و نقش مراعات آن حقوق، در جذب گردشگر و توسعه فرهنگی اجتماعی» را توصیف کند، طرح مطالعه توصیفی شالوده کار محقق

است. فن تحقیق کتابخانه‌ای است، به خاطر رجوع به منابع اولیه که کتب فقهی، تفسیری، روایی حقوقی، کلامی و سفرنامه‌ها می‌باشند و فن اسنادی را به دلیل نیاز به استفاده از سندهای مضبوط در طول پژوهش مورد استفاده قرار می‌دهد. بنابراین در تحقیق هم از فن اسنادی و هم از فن فیش‌برداری از اسناد و مدارک کتابخانه‌ای استفاده می‌شود و با رجوع به کتب معتبر حقوقی، فقهی، تفسیری و کلامی اهمیت سفر و حقوق مسافران و گردشگران را استخراج می‌نماید و علاوه بر آن جایگاه سفر را در منابع و متون اسلامی می‌کاود، بنابراین چون محققان در چنین موضوعاتی، از روش استنباطی استفاده نموده‌اند، این تحقیق برای طرح تحلیلی، تئوریک، نظریه شیعه امامیه را برگزیده است.

حدود و قلمرو تحقیق

این پژوهش برآن است تا مبانی حقوق گردشگران را در اسلام کاوش نموده و نقش و تاثیر شناخت و بکارگیری آن حقوق را در جذب جهانگردان و گردشگران نمایان سازد. لذا با مراجعه به کتب معتبر تفسیری، روایی، فقهی، حقوقی و کلامی، مبانی آن حقوق را استخراج و در این راستا، اهمیت سیر و سفر و جهانگردی در توسعه اجتماعی، فرهنگی را نمایان می‌سازد تا با ارائه پیشنهاد به نهادهای مسئول شاید بتوان آنها را نهادینه نموده و با ارائه لطافت و زیبایی‌هایی که در آن آموزه‌ها موجود است، با مراعات کردن آن از سوی میزبانان (حاضران) بر جذب جهانگردان (مسافران) بیفزاید. و این صنعت بی بدیل معاصر را از این منظر، رونقی بخشیده و این سرزمین بی نظیر و دارای جاذبه‌ها و زمینه‌های فراوان، بتواند از این رهگذر پذیرای جهانگردان فراوانی شود.

بحث و بررسی و تجزیه و تحلیل داده ها

نقش نهادینه کردن حقوق گردشگران در جذب گردشگر

در طول تاریخ بشری، ادیان آسمانی، خردمندان و فلاسفه برای تسهیل امور زندگی اجتماعی، جلوگیری از تعدی و تجاوز ستمگران، دفاع از ستمدیدگان و برقراری نظم و امنیت در جامعه، قواعد و مقرراتی وضع و تشریع نمودند. برای تحقق این اهداف، نظم، آسایش و عدالت نظام‌های سیاسی، دولتها و مکاتب فکری، برنامه‌ها و ابزاری ارائه داده‌اند و همه ملل و نحل و مذاهب و مکاتب، وضع و جعل قانون را مهمترین راهکار برای این مهم می‌دانند به طوری که امروزه حقوق دیگر هدف نهایی به شمار نمی‌آید، بلکه وسیله‌ای است برای دستیابی به نظم، عدالت و پیشرفت تمدن. از این رو، باید رابطه میان حقوق با اجتماع، عدالت و در کل، فرهنگ ملت‌ها به روشنی تبیین شود. حقوق از عقل، احساسات انسان و آداب و رسوم اجتماعی سرچشمه می‌گیرد و اگر نتواند پیوند خود را با این سرچشمه‌های اصلی حفظ کند، تردیدی نیست که در انجام وظیفه واقعی خویش ناتوان خواهد ماند (کاتوزیان، ۱۳۷۶: ۳۰). آدمی نیز با توجه به فطرت خویش در پی آرامش و امنیت بوده و از خشونت و ناامنی گریزان است. به همین جهت است که «انسان خردمند از زمانی که به خودشناسی دست یافت، دریافت که جامعه بدون نظم و با تکیه بر زور و بی‌قانونی پایدار نخواهد ماند. از این رو، ناگزیر شد قواعدی را برای تنظیم روابط میان افراد، از آن جهت که اعضای جامعه‌اند، برقرار سازد؛ مجموعه این قواعد را امروزه «حقوق» می‌نامیم» (کاتوزیان، ۱۳۷۶: ۳۳). ایجاد محیطی امن برای توسعه صنعت گردشگری و جهانگردی از راه تدوین حقوق جهانگرد از راه قانون میسر است، به همین جهت یکی از علل کاهش سفر در دهه اخیر تروریسم بوده است (الوانی و دهدشتی شاهرخ، ۱۳۷۳: ۱۰۴). بنابراین برای آن که حقوق بتواند به هدف نهایی خود، یعنی برقراری عدالت در روابط میان مردم و حفظ نظم در اجتماع دست یابد، لازم است برای برخی از افراد در برابر دیگران امتیازهایی قائل شود و با ایجاد تکالیفی برای گروه دوم، توانایی ویژه‌ای به گروه نخست اعطا کند. این امتیاز و توانایی که حقوق هر جامعه‌ی منظم برای اعضای خود ایجاد می‌کند، «حق» نامیده می‌شود و جمع آن «حقوق» است (کاتوزیان، ۱۳۷۶: ۳۳). وقتی گردشگر بداند که در پناه قانون از هر گونه تعرض و تعدی مصون است، بدون دغدغه به قواعد جهانگردی گردن نهاده و عزم سفر می‌کند. زیرا با توجه به ثبوت و پایداری در معنای حق، شخص صاحب حق از هر گونه تزلزل و اضطراب رها شده و با استواری وثبات قدم، راه خود را ادامه می‌دهد و مقصد گردشگری خود را تعیین می‌کند.

ادله حقوق جهانگرد در قرآن

منابع و ادله استنباط در فقه و حقوق امامیه، عبارتند از: کتاب، سنت، اجماع و عقل؛ منظور از کتاب قرآن کریم است که اولین و مهم‌ترین و اساسی‌ترین منبع در استخراج و استنباط احکام و قوانین اسلامی است. قرآن کریم به روش‌های گوناگون، اهمیت و ارزش سیر و سیاحت و جهانگردی را تبیین کرده است: در برخی از آیات، سفر مطلوب و مأموره است:

۱- «قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنُ فُوسُیْرُوا فِی الْاَرْضِ فَانظُرُوا کَیْفَ کَانَ عَاقِبَةُ الْمَکْذِبِیْنَ» (آل عمران ۱۳۷): (بدون تردید پیش از شما، آیین‌هایی برای مجازات کافران و ستمکاران امت‌های گذشته وجود داشته است، پس در زمین بگردید و وقایع تاریخ را مطالعه کنید تا بدانید که فرجام تکذیب کنندگان حق و آیات الهی چگونه بوده است). از این آیه چندین نکته مهم دریافت می‌شود: ۱- بر نظام هستی، سنن و قواعد و قوانینی حاکم است و حوادث تاریخی تصادفی نیست. ۲- امر به مطالعه آثار تاریخی شده است. ۳- عبرت گرفتن از آن آثار ۴- انسان محکوم به جبر تاریخ نیست، بلکه می‌تواند در مسیر تاریخ نقش ایفا نماید، در اهمیت این اثر جهانگردی برخی از محققان گفته‌اند: «بروید آثار تاریخی را مطالعه کنید و بعد ببینید که زندگی جامعه بشری چه تحولات تاریخی پیدا کرده است ... در قرآن آیات بسیاری است که به مطالعه اقوام گذشته دعوت می‌کند و آنرا مانند یک منبع برای کسب علم معرفی می‌کند: «پیش از شما، سنت‌ها و قانون‌هایی در جوامع گذشته پدید آمده و تحقق یافته است؛ پس در زمین و در آثار به‌جای‌مانده از پیشینیان سیر و کاوش کنید تا از سرگذشت آنان عبرت بگیرید و ببینید پایان کار کسانی که حقایق را که از طریق وحی به آنها عرضه داشتیم دروغ پنداشتند به کجا انجامید» (مطهری، بی‌تا: ۵۹). آنچه اهمیت این امر را مضاعف می‌نماید، این است که یکی از مهمترین و تأثیرگذارترین روش معرفت و رسیدن به راز آفرینش هستی، کاوش در خلقت و تاریخ است. امام علی (ع) در این باره می‌فرماید: «در خلنه‌ها و بازملنده‌های آنان گردش کن و بنگر که چه کردند، از کجا آغاز نمودند و به کجا انجامیدند؛ در کجا اقامت گزیدند و سرانجام در کجا فرود آمدند» (شهیدی، ۱۳۷۱: ۲۹۶). امام علی (ع) در این نامه خطاب به امام حسین (ع) امر می‌کند: «سِرْفِی دِیَارِ هَمْ وَ اَثَارِ هَمْ، فَانظُرْهُ فِیْمَا فَعَلُوا وَ عَمَّا انْقَلَبُوا وَ اَیْنَ حَلُّوا وَ وَ نَزَلُوا ...» (در لُثَر و دیار رفتگان، گردش کن و ببیندیش که آنها چه کردند؟ از کجا کوچ کرده و در کجا فرود آمدند؟) (دشتی، ۱۳۷۹: ۵۲۱). در فراز دیگر همین نامه درباره اهمیت مطالعه گذشتگان و تأثیر آن بر افزایش آگاهی می‌فرماید: «پسرم! هرچند به درازای عمر همه آنان که پیش از من زیسته‌اند، زندگی نکرده‌ام، اما در کارها و سرگذشت‌هایشان تأمل کرده‌ام و در آثار و نشانه‌هایی که از آنان بر جای مانده، دقت ورزیده‌ام؛ چنان که گویی خود در میانشان زیسته‌ام. بلکه با دانشی که از تجربه‌ها و کردارشان به دست آورده‌ام، گویی از نخستین تا واپسین آنان را همراهی کرده‌ام. پس از آنچه دیدم، روشنی را از تاریکی و سود را از زیان بازشناختم...» (شهیدی، ۱۳۷۱: ۲۸۹). و در نامه‌ای به حارث همدانی یکی از یاران باوفایش می‌فرماید: «... از حوادث گذشته تاریخ، برای آینده عبرت گیر که حوادث روزگار با یکدیگر همانند بوده و پایان دنیا به آغازش می‌پیوندد و همه آن رفتنی است» (دشتی، ۱۳۷۹: ۶۱۱).

۲- آیه ۱۱ سوره انعام: «قُلْ سَیْرُوا فِی الْاَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا کَیْفَ کَانَ عَاقِبَةُ الْمَکْذِبِیْنَ» (بگو در زمین سیر کنید، سپس بنگرید که سرانجام تکذیب کنندگان چگونه بوده است)، در این آیه خداوند متعال به پیامبر اکرم دستور می‌دهد که به آنان امر نماید در زمین سیر نمایند و سرانجام آنانکه حقایق را تکذیب کردند، ببینند. در تفسیر این آیه آمده است: «شکی نیست که مشاهده آثار گذشتگان و اقوامی را که بر اثر پشت پا زدن به حقایق، راه فنا و نابودی را پیمودند، تأثیرش بسیار بیشتر از مطالعه تاریخ آنان در کتاب‌ها است؛ زیرا این آثار حقیقت را محسوس و قابل لمس می‌سازد» (مکارم شیرازی، ۱۳۸۸: ۲۰۸).

۳- آیه ۲۰ سوره عنکبوت: «قُلْ سَیْرُوا فِی الْاَرْضِ فَانظُرْ وَ اَکَیْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اِلِلّٰهُ یُنشِیْءُ النَّشَاةَ الْاٰخِرَةَ اِنَّ اِلِلّٰهُ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ» (بگو در زمین بگردید و بنگرید چگونه آفرینش را آغاز کرده است. سپس خداوند [همین گونه] جهان دیگر را پدید می‌آورد. بی تردید خدا بر همه چیز تواناست).

۴- آیه ۶۹ سوره نمل: «قُلْ سَیْرُوا فِی الْاَرْضِ فَانظُرُوا کَیْفَ کَانَ عَاقِبَةُ الْمَجرِمِیْنَ» [ای پیامبر!] بگو: «در دنیا سیاحت کنید [و تاریخ را مطالعه کنید] تا ببینید که عاقبت کافران و گمراهان [نظیر شما] چگونه بوده است.

آیه ۴۶ سوره ی حج: «أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا» (آیا در زمین گردش نکردند تا صاحب دل‌هایی شوند که با آن بیندیشند ...).

۵- آیه ۱۰۹ سوره ی یوسف: «... أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ...» (آیا در زمین گردش نکردند تا عاقبت کار کسانی را که پیش‌تر بوده‌اند بنگرند؟).

در دو آیه مزبور به صورت استفهام انکاری، هم عدم سیر و سیاحت گذشتگان در زمین را موجب تباهی آنان دانسته است و هم سیر و سفر در زمین را از منابع آگاهی و معرفت معرفی کرده و مردم را به این امر تشویق می‌نماید. نکته پر اهمیت در آیه ۴۶ سوره حج این است که سیر و سیاحت را علت فهم و دانایی دل‌هامعرفی نموده است ... «فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا» (تا [به واسطه سیر و سیاحت] صاحب دل‌هایی شوند که با آن بیندیشند). در تفسیر آیات مزبور آمده است: «از این آیات چنین استفاده می‌شود که سیر و سفر در زمین در شریعت پسندیده و مستحب شمرده شده است. لازم به توضیح است که مستحب بودن گردش و جهان‌گردی مشروط است به این که ترک آن به اسلام، نظام اسلامی یا جامعه مسلمانان زیان نرساند؛ در غیر این صورت حکم آن ممکن است به صورت مستحب‌الواجب یا واجب کفایی درآید و گاه ترک آن ملامت‌انگیز شود. این نتیجه را می‌توان براساس ضرورت حفظ نظام، اجتناب از تحت سلطه قرار گرفتن مؤمنان به وسیله غیرمسلمین، و تضمین عزت و عظمت جامعه اسلامی استنتاج کرد (علامه طباطبایی، جلد ۹: ۴۴). علاوه براین، آیات متعدد دیگری درباره گردشگری و جهان‌گردی در قرآن کریم آمده است (یوسف/۱۰۹، روم/۹۲ و ۹۳، فاطر/۴۴، غافر/۲۱ و ۸۲، محمد/۱۰) ...، که گویای نکته‌های ظریفی است:

۱- سیروسفر موجب رسیدن به توحید نظری و عملی می‌شود. یقین به معاد و روز قیامت عنکبوت/۲۰ «عَلَامَةُ طَبَاطِبَائِي» بی‌تا: ۱۷۴). ۲- سیروسفر موجب درس عبرت شده و مانع استبداد و استکبار و ستمگری می‌شود (آل عمران/۱۳۷). ۳- سیروسفر موجب بینایی چشم و شنوایی گوش، دانایی قلب شده و انسان را از خمود و جمود می‌رهاند. حج/۴۶، (مکارم شیرازی، ۱۳۸۸: ۱۴۰). ۴- سیروسفر موجب عرفان حقیقی و پی‌بردن به فلسفه آفرینش می‌شود (آل عمران/۱۳۷، نمل/۶۹، حج/۴۶، عنکبوت/۲۰، روم/۹۲ و ۹۳). و از آنجا که انسان بر اثر تکرار زیاد، پدیدارها برای او عادی شده و به شگفتی‌های آنها التفات نمی‌نماید، لذا کندن از اقامتگاه خود و رفتن به جایگاه دیگر و دیدن آثار جدید او را به اندیشه وادار می‌نماید، زیرا «تکرارهای زندگی شگفت‌انگیز نیست، هر چند شگفت‌آورترین پدیده جهان باشد» (صدر، ۱۳۷۹: ۲۶۴). از این رو قرآن کریم مکرراً سفارش می‌کند: «أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ» یوسف/۱۰۹، در قرآن کریم، فرمان به «سیر و سیاحت در زمین» و سپس «فَيَنْظُرُوا» (نگر افکنید) داده شده است، که تأکیدی روشن بر مشاهده و بررسی سرانجام پیشینیان است. این دستور، مطالعه تاریخ مستند به اسناد و مدارک غیرمکتوب، یعنی باستان‌شناسی، را مورد تأکید قرار می‌دهد. از سوی دیگر، قرآن تاریخ پیامبران، اقوام و امم گذشته را به صورت تابلوهایی زنده و متحرک بازسازی می‌کند، به گونه‌ای که وقایع تاریخی را همچون حوادث جاری و حاضر نمایش می‌دهد. در بسیاری موارد، با استفاده از فعل «أَلَمْ تَرَ» (آیا ندیدی؟) مردم را به مشاهده زنده و عمیق این رویدادها ترغیب می‌کند. همچنین قرآن برخی آثار باستانی، مانند جسد فرعون و آثار اصحاب کهف، را به عنوان آیات الهی معرفی می‌کند و بدین وسیله اهمیت مشاهده و تأمل در تاریخ و میراث پیشینیان را یادآوری می‌نماید (یونس/۹۲). یعنی همانطور که باید آیات ملفوظ خدا را مورد مطالعه و دقت قرار داد، لازم است به مطالعه و بررسی آیات محسوس خداوند پرداخت (بی‌آزار شیرازی، ۱۳۸۶: ۲)، بر همین اساس، برخی از محققان واژه «فی الارض» در آیه «قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِ» ... را با یک احتمال، اشاره به حفاری و کندوکاو در اندرون زمین، که لازمه باستان‌شناسی است دانسته است. مسلماً اگر مطالعه تاریخ پیشینیان بدون توجه به زمان و مکان برای قرآن اهمیت داشت، فرمان به «سیر و سیاحت در زمین» لازم نبود. بنابراین، طبیعی است که لازمه سیر و سیاحت تاریخی، شناخت جغرافیای تاریخی باشد. قرآن کریم به اماکن تاریخی و آثار باستانی اهتمام ویژه‌ای دارد و اسامی این مکان‌ها را گاهی به صورت اجمال و گاه به طور مبسوط ذکر می‌کند تا اهمیت موقعیت و مکان در شناخت تاریخ و عبرت‌گیری از سرگذشت پیشینیان روشن شود (بی‌آزار شیرازی، ۱۳۸۶: ۷).

کیفیت اثبات حقوق گردشگران از آیات

در تفسیر آیات مذکور گفته‌اند: «سیروا فی الارض...» را به معنای عبرت نسبت به گذشتگان و بعضی «فسیروا» را سببیت یا شرطیت گرفته‌اند (اگر شک کردید پس سفر کنید) و برخی گفته‌اند، مطلوب از این سیر و سفری که به آن امر شده است، بدست آوردن معرفت است و اگر این معرفت بدون سیر و سیاحت بدست آید، پس مقصود حاصل می‌شود و نیازی به سیر و سفر نیست. محقق لاهیجی در تفسیر این آیه آورده است که مراد اندیشیدن در قرآن است (لاهیجی، ۱۳۶۳: ۳۸۰)؛ برخی در این خصوص گفته‌اند: (آیا این دستور «فانظروا» مانند دیگر اوامر و نواهی قرآن و سنت تکلیف‌آور نیست؟ آیا نباید گروه‌هایی از مسلمانان برای هدایت و راهنمایی جامعه، به تحقیق و بررسی در گوشه و کنار زمین و میان ملل مختلف بپردازند و مانند سایر علوم شرعی، اصول، قواعد و فروع آن را تدوین و تبیین کنند؟ هدف از این امر آن است که مسلمانان بتوانند اجتماع خود را بر اساس سنن و تجربه‌های پیشینیان رهبری کنند، از انحراف و عقب‌ماندگی جلوگیری نمایند و تحولات و سنت‌های اجتماعی را به روشنی مشاهده کنند و...) (طالقانی، ۱۳۵۸: ۳۴۶). براساس این آیات شریفه می‌توان با بهره‌گیری از قواعد و مقررات مبانی استنباط حقوق اسلام، ضرورت و اهمیت آن را دریافت و به صورت حکم فرعی شرعی در فرآیند فقه پژوهی و قانونگذاری اسلامی گفت: یکی از اصول موضوعه و مسلم در مبانی بنیادین حقوق اسلامی «دلالیت امر بر وجوب است» گر چه در این باره میان اصولیان اختلاف است (فیض، ۱۳۸۴: ۱۹۷) و برای «صیغه و ماده امر» همانند: (سفر کنید، نماز بپا دارید، روزه بگیرید) و ... معانی گوناگون و دلالت‌های متعدد، متصور است. ولی نظریه مشهور و غالب این است که صیغه امر حقیقت در وجوب است؛ و در تعریف وجوب گفته‌اند: «خواستن انجام کاری و راضی نبودن به ترک آن، به طوری که انجامش پاداش و ترکش کیفر خواهد داشت، مانند: وجوب نماز و وجوب ادای امانت» (محمدی، ۱۳۸۶: ۴۷). به عبارتی دیگر، درباره دلالت امر «نظریه‌های متفاوتی ارائه شده است و اهم آن، دو قول است، اول اینکه ظهور در وجوب دارد، حال یا بدین خاطر که برای آن وضع شده است، و یا اینکه طلب به اکمل افراد (که وجوب است) انصراف دارد. دوم اینکه حقیقت در قدر مشترک بین وجوب و استحباب است و آن قدر مشترک، مطلق طلب است، که شامل هر دو است بدون اینکه در یکی از آن دو ظهور داشته باشد، حق این است که صیغه امر ظهور در وجوب دارد، لکن نه از جهت اینکه برای وجوب وضع شده است، و نه از جهت اینکه برای مطلق طلب وضع شده است و وجوب ظاهرترین فرد آن می‌باشد (بلکه بخاطر حکم عقل به لزوم اطاعت امر مولی است) (مظفر، ۱۳۷۶: ۶۸). برخی از محققان اصول فقه، امر را کلی مشکک (یعنی کلی که دارای مراتب ضعیف و قوی است) دانسته و عالی‌ترین و شدیدترین فرد طلب در امر را «وجوب» می‌دانند (حیدری، ۱۳۷۸: ۵۳). با اینکه در این باره اختلاف نظر است ولی سرانجام بیشتر اصولیان به این نتیجه رسیده‌اند که ماده و صیغه امر هر دو حقیقت در وجوب هستند (محمدی، ۱۳۸۶: ۴۶). حال با توجه به موازین ارائه شده در قواعد اصول فقه در خصوص مدلول صیغه و ماده امر، افاده معنای مأموریه سیر در زمین در این آیات از اهمیت والایی برخوردار است. در «سیروا فی الارض» در زمین سفر کنید، دلالت بر وجوب دارد یا استحباب؟ از تحلیل و تفسیری که برخی در ذیل آیه مربوطه ارائه داده‌اند، «وجوب سفر» فهمیده می‌شود: «این دستور «فسیروا، فانظروا»، هر چه که باشد چه ارشادی، وجوبی یا استحبابی چون دیگر اوامر قرآن است. با این حال، مخاطبان آن، یعنی مسلمانان، غالباً آن را نادیده گرفتند و در چارچوب خیالات و غروهای خود ملنند، در حالی که دیگران با پیگیری، جدیت و کنجکاوی آن را اجرا کردند و پیش رفتند. با اینکه اهمیت این دستور کمتر از بسیاری از دیگر اوامر قرآنی نیست (نحل/ ۳۶، نمل/ ۶۹، روم/ ۴۲) و در بعضی آیات به صورت استفهام سرزنشی و تحریکی آمده است، (اقلم سیروا ... سوره یوسف/ ۱۰۹، حج/ ۴۶، روم/ ۹، فاطر/ ۴۴). در بعضی موارد برای جستجو و دریافت چگونگی آغاز خلقت» (عنکبوت/ ۲۰). (طالقانی، ۱۳۵۸: ۳۴۶)؛ علاوه بر این، قرائن و شواهد دیگری در قرآن کریم دلالت بر این امر دارد که سفر در برخی از موارد واجب بوده است. در سوره توبه آیه ۱۲۲ آمده است: «و ما کان المؤمنون لینفروا کافّةً فلولاً نفر من کلّ فرقه منهم طائفة لیتفقوا فی الدّین و لیتذروا قومهم اذا رجعوا الیهم لعلّهم یحذرون» (و مؤمنان نمی‌توانند همه‌شان برای تفقه در دین کوچ کنند، پس چرا از هر گروهی از آنان دسته‌ای کوچ نمی‌کنند تا اینکه در دین تفقه کنند و آنگاه که بسوی قوم خود بازگشتند آنان را بیم دهند، شاید که حذر کنند). در تفسیر آن آمده است، خدای تعالی بعد از اینکه عدم وجوب کوچ بر یک فرد را بیان کرد، از سر تخفیف بر آنان، آنان را به پیروی از راه دیگری ترغیب نمود. به دلالت «لولا» که برای تحضیض و ترغیب است و آن راه این است که بخشی

از هر قومی کوچ کنند تا بعد از اینکه در دین تفقه کرده و احکام را فرا گرفتند بسوی قومشان بازگردند و احکام را به آنان تبلیغ کنند و این در واقع بهترین علاج برای بدست آوردن علم است، بلکه منحصر بدان می باشد. برایشان واجب کرده که طایفه‌ای از هر قوم کوچ کنند و وجوب، از «لولا» که برای تحضیض و ترغیب است، و از غایت کوچ یعنی تفقه برای انذار بقیه قوم تا اینکه از عقاب حذر کنند استفاده می‌شود (مظفر، ۱۳۶۹ش: ۷۴). آنچنان این سفر برای یافتن حقایق دینی از اهمیت والایی برخوردار است که در روایتی آمده است: کسی که در هنگام سفر برای این مهم بمیرد او را مصداق آیه شریفه: (هرکس به قصد مهاجرت در راه خدا و پیامبر او از خانواده اش به درآید پس مرگش در رسد، پاداش او واقعاً بر خدا است) (کلبی، ۱۴۱۱ه.ق، ج ۱: ۳۱۱)، از سوی دیگر برای تسهیل جهانگردی و مراعات وضعیت جهانگرد و مسافر، نماز، او ناتمام و روزه از او ساقط شده است، و با اینکه در فقه و حقوق اسلامی شهادت اهل کتاب معتبر نیست ولی در صورتی که مسلمانی در سفر باشد و وصیت نماید چنانچه شاهد مسلمانی یافت نشود، گواهی اهل کتاب اعتبار دارد (مأدّه / ۱۰۶). در حمایت مسافران در راه مانده نیز مقررات مالی وضع نموده است، به طوری که یکی از موارد مصرف زکات، ابن سبیل است؛ از این رو چه مسافرت واجب کفایی به شمار آید و چه مستحب موکّد، بنابر استدلال زیرین مقدمه آن که، حفظ حقوق جهانگرد است لازم و ضروری است. مقدمه اول: هدف بعثت انبیاء هدایت انسان بسوی خداوند حکیم است. مقدمه دوم: یکی از راه‌های بیداری انسانها سیرو سیاحت تعریف شده است. نتیجه: برای رسیدن به آن مقصود، ایجاد مقدمه واجب، واجب است. از سوی دیگر فقر و فلاکت اقتصادی، یکی از مصیبت‌های جامعه بشری است، و در دوره معاصر یکی از راه‌های مهم رفع فقر، توسعه صنعت گردشگری است (چاک واتی - گی، ۱۳۸۷: ۳۰)؛ که مقدمه جذب جهانگرد به مراعات حقوق آنان وابسته است. از این رو، همانگونه که در تعریف مقدمه گفته شده است: «مقدمه: هر چیزی است که چیزی دیگر، بدان بستگی داشته باشد، ... و هرگاه انجام دادن واجب به مقدمه، یا مقدماتی وابسته باشد، مکلف عقلاً ناگزیر است برای رسیدن به واجب نام برده شده، آن مقدمه یا مقدمات را انجام دهد» (فیض، ۱۳۸۴: ۲۶۶). حال وقتی که «صنعت جهانگردی و مسافرت یکی از منابع مهم اشتغال‌زایی به حساب می‌آید و در کشورهای فقیر و ثروتمند مورد توجه قرار می‌گیرد بدان جهت که این صنعت، توانسته است در سراسر دنیا از هر ۹ نفر، ۱ نفر را از بیکاری در آورده و مشغول به کار کرده و به استخدام خود درآورد» (چاک.وای - گی، ۱۳۸۷: ۵۸). آیا به عنوان یک واجب، که رفع فقر از جامعه اسلامی است، نباید مقدمات آن را که مراعات حقوق گردشگران است، فراهم آورد؟

دلیل عقلی و حقوق گردشگران

در تعریف دلیل عقلی آمده است: «دلیل عقلی، حکم عقلی است که در پرتو تشخیص حسن یا قبح افعال و اشیاء به دست می‌آید و به وسیله آن می‌توان به حکم شرعی رسید؛ به گونه‌ای که از علم به حکم عقلی و در سایه قانون ملازمه، علم به حکم شرعی حاصل شود». از این تعریف چنین برمی‌آید که عقل ابتدا قادر است خوبی یا نیکویی یک کار یا چیز و نیز بدی یا زشتی آن را درک کند، و بر اساس این درک عقلی، به حکمی مناسب دست یابد؛ مانند وجوب، حرمت، استحباب، کراهت یا حتی اباحه. سپس با توجه به قانون ملازمه میان عقل و شرع که این قانون از طریق برخی روایات و اجماع تمامی علما و فقها تأیید شده است، می‌توان به حکم شرعی نائل شد (فیض، ۱۳۸۴: ۵۹)؛ عقل انسان درمی‌یابد که توسعه صنعت جهانگردی منافع بی‌شماری برای جامعه دارد، شرع نیز نه تنها آن را منع و رد نکرده است، بلکه موکداً به آن، امر و توصیه نموده است. لذا توسعه صنعت گردشگری، عقلاً و شرعاً واجب و در نتیجه، تهیه مقدمات آن لازم و ضروری و رفع موانع آن نیز واجب است. از سوی دیگر «إذن در شیئی مستلزم إذن در لوازم آن است» (محمّدی، ۱۳۸۶: ۲۳۱)، یعنی اگر شرع یا قانون، اجازه انجام کاری را بدهد این امر مستلزم اجازه انجام لوازم آن کار است.

سیره و سنت و حقوق گردشگران

سنت که عبارت است از گفتار، کردار و تقریر معصوم، همواره گویای اصول بنیادین زیر در ارتباط با جهانگردان است: ۱- رحمت، مهر و شفقت و پرهیز از سخت‌گیری و نفرت آفرینی: در روایتی آمده است که رسول اکرم (ص) به اصحاب خود می‌فرمود: «یسرّوا ولا تعسّروا و بشّروا و لا تنفّروا» (متقی هندی، ۱۴۰۹ه.ق: ۳۷): (آسان گیر باشید، نه سختگیر و بشارت دهید و نفرت در میان مردم ایجاد نکنید)؛ در روایات دیگری نیز از رسول اکرم (ص) آمده است که: خداوند به من فرمان داده که با مردم با مدارا برخورد کنم. همانگونه که به تبلیغ رسالت فرمان داده است. یکی از علل و عوامل تنفر و گریز جهانگردان، اهانت به باورها و اعتقادات آنان است، که قرآن کریم از آن نهی کرده است: (ولا

تَسْبُوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسْبُوا اللَّهَ عَدُوًّا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذَلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنْتَهَمُ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (انعام/ ۱۰۸)، به همین جهت در سیره معصومان علیه السلام از این کار نهی شده است، مولی الموحدين در جنگ صفین به اصحاب خود می‌فرماید: «دوست ندارم شما به دشمنان، دشنام دهید» (نهج البلاغه ح ۲۰۶: ۲۴۰). در سوره عنکبوت آیه ۴۶ آمده است که: «با اهل کتاب جزء به شیوه‌ای که بهتر است مجادله نکنید مگر با کسانی از آنان که ستم کرده اند و بگویند: ما به آنچه بر ما نازل شده و آنچه بر شما نازل گردیده ایمان آوردیم و خدای ما و خدای شما یکی است و ما تسلیم اویم». آیه شریفه مذکور نرم‌خویی، بیان نقاط مشترک عقیده طرفین در برخورد با مخالفان را یادآور می‌شود. یکی دیگر از مبانی و اصول حقوق گردشگران این است که مسلمانان باید با آنان با قول و عمل نیکو برخورد کنند، «كُونُوا دُعَاةَ النَّاسِ بِغَيْرِ السَّنَتِكُمْ» (عاملی، ۱۴۰۹: ۷۶). قرآن کریم این روش را در سوره نحل آیه ۱۲۵ به شیوه‌ای زیبا بیان می‌نماید: «أُدْعِ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (به راه پروردگارت دیگران را با حکمت و موعظه نیک دعوت کن و به بهترین روش با آنان بحث و گفتگو و مجادله کن)

اصل تکریم انسان در منابع و متون اسلامی: انسان مکرم ذات اقدس الهی است، «لَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ» (۱۷/۷۰) و کرامت او ذاتی است، و این اکرام و احترام مطلق است، بدان معنی که بدون هرگونه تشخص و تعلقی، انسان موجودی است دارای کرامت تکوینی، به همین جهت او؛ مسجود فرشتگان، خلیفه خداوند در روی زمین و ... دارای اختیار، آزادی و عقل است، از این رو، برای نهادینه کردن این حقوق ذاتی؛ معاهدات بین‌المللی وضع شده است (منشور سازمان ملل متحد، ۱۲ آوریل ۱۹۴۵، اعلامیه جهانی حقوق بشر ۱۰ دسامبر ۱۹۴۸، میثاق بین‌المللی مربوط به حقوق مدنی و سیاسی، ۲۳ مارس، ۱۹۷۶، میثاق دوم بین‌المللی مربوط به حقوق اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی ۳ ژانویه ۱۹۷۶) و از آنجا که انسان از کرامت ذاتی برخوردار است، از هرگونه تحقیر و توهین، بیزار و متنفر است، به همین جهت است که در سیره معصومان علیهم السلام، در برخورد با مخالفان از شیوه تکریم و احترام استفاده و نتایج مهم فراوانی داشته است. امام علی (ع) به مالک اشتر می‌فرماید: «مردم دو دسته‌اند؛ یا برادر، آن‌ها یا در دین با تو شریک‌اند و یا در خلقت و آفرینش با تو برابرند؛ همان‌طور که دوست داری پروردگار با تو بر پایه عفو و گذشت رفتار کند، تو نیز با آنان رفتار کن، با آنان با کمال رأفت و مهربانی، رفتار کن» (نهج البلاغه نامه ۵۳).

اصل آزادی و اختیار در انتخاب عقید: یکی از اصول مسلم و قطعی اسلام، اصل آزادی عقیده اس، قرآن کریم می‌فرماید: (لا اکراه فی الدین) که براساس این اصل جهانگردان، حق اقامت، آزادی، گردشگری و رفت و آمد در سرزمین اسلامی را دارند، گر چه از ورود به بعضی اماکن مقدسه ممنوع هستند، ولی ابوحنیفه آن را جایز می‌داند (زحیلی، ۱۴۱۲: ۳۰۰). در هر صورت، اگر گردشگری طبق مقررات و قوانین وارد سرزمین اسلامی شود، جان و مال و آبروی او محترم بوده و دولت مکلف است در حفظ آن حقوق و حمایت از گردشگران، در برابر تعديات دیگران اقدامات مقتضی بعمل آورد و همانند سایر شهروندان از حقوق آنان پاسداری نماید (نجفی، ۱۴۲۱: ۳۰۰). آنان همانند سایر شهروندان حق برخورداری از خدمات عمومی را دارند (انصاری، ۱۴۱۵: ۸۴)، البته یادآوری این قاعده ضروری است که، گرچه جهانگردان از «حق داشتن عقیده» برخوردارند، اما چنانچه این آزادی موجب تعرض و تعدی به نظم عمومی و اخلاق حسنه شود و رفتار و کردارهای منافی با مبانی مذکور آشکار گردد، مشمول محدودیت شده و عقل و شرع آن را منع کرده است، همانگونه که در همه نظام‌های سیاسی دنیا نیز چنین است (شهید ثانی، ۱۴۰۶: ۱۶۲). اصل آزادی و اختیار غیر مسلمانان و احترام به اعتقادات آنان به اندازه‌ای است که خداوند حکیم با لطافت خاصی به این مهم تصریح کرده است: (بگو: «دین حق همان است که از جانب پروردگارتان آمده است؛ پس هر که بخواهد ایمان آورد و هر که بخواهد، کفر بورزد» (کهف/ ۲۹). (آیات الهی و کتب آسمانی که سبب بصیرت شما می‌شوند، از سوی خداوند نازل شده‌اند؛ پس هر کس به بینش و هدایت دست یابد، خود به سعادت رسیده است و هر کس کور بماند، تنها خود در زیان خواهد افتاد) (انعام/ ۱۰۴). و از آنجا که ورود جهانگردان غیر مسلمان به کشور طبق مقررات و قواعدی است که هم جهانگرد و هم دولت، ملزم به مراعات آن هستند، از این رو هر گونه کوتاهی در این باره روا نیست. امام سجاد (ع) در این باره می‌فرماید: «... با آنان بر اساس حکم خدا رفتار کن و از ستم بر ایشان خودداری نما، زیرا آنان در پناه خدا و پیامبر او هستند. چرا که نقل شده است: هر کس به معاهد ظلم کند، من دشمن اویم. پس در این مسیر، تقوا پیشه کن. قرآن کریم در برابر کافران فرمان می‌دهد: «دین شما برای خودتان و دین من برای خودم و...» (سوره ی کافرون) و در حمایت از سایر ادیان فلسفه جهاد را چنین مقرر می‌دارد: «اگر خداوند برخی از مردم را به وسیله دیگران دفع نکند، صوامع، بازارها، عبادت‌ها و مساجد نابود خواهند

شد» (حج / ۴۰). یا اینکه در روایات در حمایت از اهل ذمه تأکید و توصیه‌های فراوانی وارد شده است، به طوری که رسول اکرم (ص) فرموده است: «هر کس به ذمی تهمت زدن، با تازیانه‌های آتش دوزخ مجازات خواهد شد» (متقی هندی، ۱۴۱۹ ه.ق: ۳۶۷). همچنین آمده است: «هر کس یک نفر ذمی را آزار دهد، گویی مرا آزار کرده است» (متقی هندی، ۱۴۱۹ ه.ق: ۳۶۴)، پس نهادینه کردن حقوق جهانگردان امری ضروری است. آن سیره‌ای که خلخال از پای یک زن یهودی در آوردن را که جزء گریه و زاری ابزار دفاعی ندارد و در دفاع او مسلمانی برنخیزد را چنان تقبیح کرده و ظالمانه می‌بیند که می‌فرماید: «اگر مسلمانی پس از این واقعه از اندوه درگذرد، ملامت‌پذیر نیست؛ بلکه این اندوه طبیعی و شایسته احساس اوست» (نهج البلاغه، خطبه ۲۷)؛ در تکریم و احترام گردشگران و جهانگردان اهتمام نمی‌ورزد؟

نتیجه‌گیری

سیر و سفر و جهانگردی از جنبه‌های گوناگون، نقشی مؤثر در ارتقای فرهنگ، رشد آگاهی و بهبود سطح زندگی اجتماعی انسان‌ها دارد. از یک سو قرآن کریم و منابع دینی، سفر در زمین و تأمل در آفرینش را از راه‌های خداشناسی، شناخت خویش و اصلاح فرد دانسته‌اند و از سوی دیگر در دنیای امروز، صنعت جهانگردی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارهای توسعه‌ی پایدار شناخته می‌شود. صنعتی که با ایجاد اشتغال، افزایش درآمدهای ارزی، کاهش فقر و بهبود وضعیت اقتصادی جوامع، می‌تواند تأثیر بسزایی در رفع مشکلات اجتماعی، به‌ویژه بیکاری داشته باشد.

افزون بر جنبه‌های اقتصادی، جهانگردی بستر مناسبی برای تبادل فرهنگی، گسترش صلح، ترویج ارزش‌های انسانی و آشنایی ملت‌ها با فرهنگ و تمدن یکدیگر فراهم می‌آورد. نتیجه‌ی این فرایند، افزایش هم‌دلی و انس میان انسان‌ها، کاهش تنش‌های قومی و مذهبی و پرهیز از برخوردهای متعصبانه است.

با توجه به آموزه‌های اسلام که همواره بر عدالت، مدارا، حسن خلق و صلح‌طلبی در روابط انسانی تأکید کرده و در سیره‌ی پیشوایان دین نیز نمونه‌های روشن و عملی از رفتار انسانی با غیرمسلمانان مشاهده می‌شود، می‌توان از این مبانی، چارچوبی جامع برای تدوین قواعد و قوانین ناظر بر حقوق جهانگردان استخراج کرد.

چنین نگاهی نه تنها با اصول انسان‌دوستانه و اخلاقی اسلام هماهنگ است، بلکه می‌تواند الگویی بومی و در عین حال جهانی برای مدیریت روابط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی در عرصه‌ی گردشگری ارائه دهد. در نتیجه رعایت حقوق جهانگردان، احترام به باورها و ارزش‌های آنان و رفتار کریمانه و عادلانه با آنان، گامی مؤثر در جذب گردشگران، توسعه‌ی فرهنگی و اقتصادی کشور و تقویت تصویر مثبت اسلام و ایران در سطح جهانی خواهد بود.

پیشنهادهای

تدوین حقوق جهانگردان از سوی قوه مقننه با تأکید بر وظایف و تکالیف سازمانهای درگیر با امر جهانگردی.

تهیه و تدوین آیین نامه اجرایی قانون (پیشنهادی) پس از تصویب، از سوی وزارت گردشگری و میراث فرهنگی.

ایجاد و توسعه رسانه‌های گوناگون برای تبلیغ زمینه‌های گردشگری و حقوق جهانگردان و گردشگران.

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

انصاری، مرتضی (۱۴۱۱ق). /المکاسب، چاپ اول. قم: منشورات دارالذخائر.

الوانی، مهدی و دهدشتی شاهرخ، زهره (۱۳۷۳). /اصول و مبانی جهانگردی، چاپ اول. تهران: بنیاد مستضعفان و جانبازان، معاونت اقتصادی و برنامه‌ریزی.

بی‌آزار شیرازی، عبدالکریم (۱۳۸۶). /باستان‌شناسی و جغرافیایی تاریخی قصص قرآن، چاپ پنجم. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

چاک‌وای - گی، ... (۱۳۸۷). *جهانگردی (در چشم/اندازی جامع)*: علی پارسائیان و سید محمد امرابی، چاپ پنجم. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

دشتی، محمد (۱۳۷۹). *ترجمه نهج البلاغه*، چاپ هفتم. قم: نشر مشرقین.
 شهید ثانی (۱۴۱۹). *مسالك الافهام*، جلد ۶، چاپ اول. قم: معارف اسلامی.
 شهیدی، جعفر (۱۳۷۱). *ترجمه نهج البلاغه*، چاپ سوم. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
 زحیلی، وهبة (۱۹۸۴). *الفقه الاسلامی وادلتہ*، جلد چهارم، چاپ سوم. دمشق.
 صدر، محمدرضا (۱۳۷۹). *نشانه‌هایی از او*، چاپ سوم، قم: حوزه علمیه قم.
 طالقانی، سید محمود (۱۳۵۸). *پرتویی از قرآن*، چاپ اول. تهران: شرکت سهامی انتشار.
 طباطبایی، محمدحسین (بی‌تا). *تفسیر المیزان*، ترجمه سید محمود باقر موسوی همدانی، جلد نهم، چاپ اول. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
 فیض، علیرضا (۱۳۸۴). *مبانی فقه و اصول*، چاپ هفدهم. تهران: دانشگاه تهران.
 کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۶). *فلسفه حقوق*، جلد اول، چاپ اول. تهران: شرکت سهامی انتشارات.
 کارگر، بهمن (۱۳۸۶). *سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح*، چاپ اول. تهران.
 کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۱۱ق). *اصول الکافی*، جلد اول، چاپ اول. بیروت: دار التعارف للمطبوعات.
 لاهیجی، بهاء الدین محمد بن شیخ‌علی (۱۳۶۳). *تفسیر لاهیجی*، چاپ اول. تهران: انتشارات علمی.
 علامه حلی، جمال الدین بن الحسن بن یوسف بن علی بن مطهر الحلی (۱۴۱۵ق). *مختلف الشیعه*، جلد چهارم، چاپ اول. قم: مؤسسه نشر اسلامی.

متقی هندی، علاء الدین (۱۴۰۹ق). *کنز العمال فی سنن الاقوال والافعال*، جلد ۴ و ۵، چاپ اول، بیروت: دارالکتب العلمیه.
 محمدی، ابوالحسن (۱۳۸۶). *مبانی استنباط حقوق اسلامی*، چاپ ۲۹، تهران: دانشگاه تهران.
 مظفر، محمدرضا (۱۳۷۶). *اصول فقه*، علیرضا هدایی، جلد اول، چاپ دوم. تهران: صدرا.
 مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۸). *تفسیر نمونه*، جلد پنجم، چاپ چهارم. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
 مطهری، مرتضی (بی‌تا). *مقدمه‌ای بر جهان بینی اسلامی (جامعه و انسان)*، چاپ دوم. قم: صدرا.
 نجفی، محمدحسن (۱۴۲۱). *جواهر الکلام*، جلد ۶، چاپ اول. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

The Holy Qur'an

Nahj al-Balagha

Ansari, M., (1411 A.H.). *Al-Makasib*. Manshurat Dar al-Dhakhaer, 1st ed., Qom. (in persian)

Alvani, M., & Dehdashti Shahrokh, Z., (1994). *Osoul va Mabani-ye Jahangardi* (Principles and Fundamentals of Tourism), Tehran: Bonyad-e Mostazafan va Janbazan, Deputy of Economy and Planning, 1st ed. (In persian)

Bi-Azar Shirazi, A., (2007). *Bastan-shenasi va Joghrafiaye Tarikhi Qesas-e Qur'an* (Archaeology and Historical Geography of Qur'anic Stories), 5th ed., Tehran: Daftar Nashr Farhang-e Eslami. (In persian)

Chuck, Wai-Gi., (2008). *Tourism in a Comprehensive Perspective*. Translated by Ali Parsaeian & Seyyed Mohammad Amrabi. 5th ed., Tehran: Daftar-e Pajoohesh-haye Farhangi. (In persian)

Heydari. (1999). [Incomplete bibliographic data]. (In persian)

Dashti, M., (2000). *Translation of Nahj al-Balagha*. 7th ed., Qom: Nashr-e Mashreqin. (In persian)

Shahid Thani (Zayn al-Din alAmili), (1419 A.H.). *Masaalik al-Afhaam. Ma'aref Eslami*, Vol. 6, 1st ed., Qom. (In persian)

Shahidi, J., (1992). *Translation of Nahj al-Balagha*. 3rd ed., Tehran: Enqelab Eslami Publications. (In persian)

- Zuhayli, W., (1984). *Al-Fiqh al-Islami wa Adillatuh*. Vol. 4, 3rd ed., Damascus. (In persian)
- Sadr, M. R., (2000). *Neshanahayi az Ou* (Signs of Him). 3rd ed., Qom: Hawzah Elmiyeh Qom. (In persian)
- Taleghani, S., (1979). *Partovi az Qur'an* (A Glimpse of the Qur'an). 1st ed., Tehran: Sherkat-e Sahami Enteshar. (In persian)
- Tabataba'i, M. H., (n.d.). *Tafsir al-Mizan*, trans. Seyyed Mahmoud Baqer Mousavi Hamadani. Vol. 9, 1st ed., Qom: Daftar Entesharat-e Eslami. (In persian)
- Feyz, A., (2005). *Mabadi-ye Feqh va Osoul* (Foundations of Jurisprudence and Principles). 17th ed., Tehran: University of Tehran. (In persian)
- Katouzian, N., (1997). *Falsafeh-ye Hoquq* (Philosophy of Law). Vol. 1, 1st ed., Tehran: Sherkat-e Sahami Entesharat. (In persian)
- Karegar, B., (2007). *Geographical Organization of Armed Forces*. 1st ed., Tehran. (In persian)
- Kulayni, M.I.Y., (1411 A.H.). *Usul al-Kafi. Dar al-Ta'aruf lil-Matbu'at*, Vol. 1, 1st ed., Beirut. (In persian)
- Lahiji, B.M. ibn Sh. A., (1984). *Tafsir Lahiji*. 1st ed., Tehran: Entesharat Elmi.
- Allameh Hilli., (1415 A.H.). *Mukhtalaf al-Shi'a* Vol. 4, 1st ed., Qom: Mo'asseseh Nashr Eslami. (In persian)
- Mutaqi al-Hindi, A., (1409 A.H.). *Kanz al 'Ummal fi Sunan al-Aqwal wa al-Af'al*. Vols. 4-5, 1st ed., Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah. (In persian)
- Mohammadi, A., (2007). *Mabani-ye Estenbat-e Hoquq-e Eslami* (Principles of Islamic Legal Reasoning). 29th ed., Tehran: University of Tehran. (In persian)
- Mozaffar, M. R., (1997). *Usul al-Fiqh*, trans. Alireza Hodaei Vol. 1, 2nd ed., Tehran: Sadra Publications. (In persian)
- Makarem Shirazi, N., (2009). *Tafsir Nemouneh* (Sample Commentary). Vol. 5, 4th ed. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah. (In persian)
- Motahhari, M., (n.d.). *Moqaddame-i bar Jahan-bini-ye Eslami* (An Introduction to Islamic Worldview: Society and Man). 2nd ed., Qom: Sadra Publications. (in persian)
- Najafi, M. H., (1421 A.H.). *Jawaher al-Kalam*. Vol. 6, 1st ed., Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah. (In persian)